

Tijana V. Ašić
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet

UDK: 821.163.41.08
ID BROJ: 199404044
Naučna kritika
Primljen: 1. februar 2013.
Prihvaćen: 15. mart 2013.

O KNJIZI MILOŠA KOVAČEVIĆA *LINGVOSTILISTIKA* *KNJIŽEVNOG TEKSTA*

1. UVOD

Lingvostilistika književnog teksta je zbirka četrnaest naučnih članaka prof. dr Miloša Kovačevića, radova u kojima on na originalan i upečatljiv način proučava i tumači različite strukturne i značenjske slojeve književnih formi.

Autor u njima nastoji da, sledeći strmi put strogih i preciznih jezičkih analiza, objasni različite fonetske, morfološke, sintaksičke i semantičke fenomene u delima srpskih književnika a sve u cilju objašnjenja njihove stilematičnosti¹ i stilogenosti².

U ovom kratkom osvrtu na jednu od najboljih stilističkih studija koje su se pojavile na ovim prostorima, neću se baviti svim radovima profesora Kovačevića, koga iz više razloga mogu nazvati uzorom i učiteljem, već dvema temama koje su na mene ostavile poseban naučni, ali i duševni utisak³: 1) tanane i suptilne analize koje se odnose na dva meni posebno draga pesnika Aleksu Šantića i Lazu Kostića; 2) proučavanja i opisi različitih tipova tzv. *slobodnog neupravnog govora* u romanima srpskih pisaca.

2. ANALIZE POEZIJE

U svojim metafizičkim spisima francuski filozof Simona Vajl govoreći o razumevanju i doživljavanju poezije, na jednom mestu kaže: „U jednoj pesmi,

¹Stilematičnost je strukturno tkanje jezičkih jedinica (Kovačević 2012: 61)

²Stilogenost je efekat tog tkanja (idem).

³Naučni, jer sam i sama lingvista. Duševni, jer sam pisac i pesnik.

ako se zapitamo zašto je baš ta reč na tom mestu i ako postoji odgovor na naše pitanje, ili pesma nije istinski dobra ili čitalac ništa nije razumeo“.

Kovačevićeva blistava analiza Šantićeve pesme *Veče na školju* pokazuje da poetske forme, iako po svojoj suštini jesu nedokučiva tajna lepote i mudrosti, ipak mogu biti analizirane na svim jezičkim nivoima a njihova umetnička vrednost, ako ne sasvim odgonetnuta, onda bar donekle rastumačena odstupanjima od lingvističkih principa i pravila.

Autor za *Veče na školju* kaže da je svečani Šantićev *rekvijem pun prigušenog bola* i objašnjava da su: „Noseći mehanizmi pomoću kojih je izgrađen ritam i zvuk ove posmrtno koračnice svojevrstan metar i čudesna rima. Takođe karakteristična je i sintaksa, ona je visoko usklađena sa metričkom strukturom i versifikacijom (...). Akustički utisak, posmatramo li ga u konfrontaciji sa našom analizom, drugačiji je i neočekivan u poređenju sa njom, jer u našem sluhu odzvanjaju niski tonovi. Mislimo da je centralna poruka pesme, izražena kontrastom „pognute, mršave glave“ i „raspeti Bog“, koji umesto odgovora na molitve samo čuti“ (Kovačević 2012: 28).

Ovaj članak se odlikuje velikom erudicijom i sistematičnošću; prvi njegov deo je iscrpan pregled svega što je do sada napisano o Šantićevoj minijaturi (što ukazuje na monumentalnost Kovačevićevog poznavanja ove oblasti i što ukazuje na važnost poznavanja *etat de l art-a* u oblasti kojom se bavimo, a što često nedostaje u „modernim“ radovima), a potom autor prelazi na sopstvene originalne analize i zaključke. Pa ipak, stil ovog rada nije naučnički suv i monoton; on, kao što pokazuje sledeći citat, sam po sebi jeste umetnost i poigravanje jezikom, kao živom materijom: „Niska zvučna tonalnost, pravilan ritam u kojem je majstorski istaknuta svaka pojedinost u skladu sa hijerarhijom semantičkih odnosa, čine da pesma zaječi zvonjavom crkvenih zvona, zabruji tonovima orgulja, zabubnja ritmom koračnice i zahuči mučeničkim vapajima. Velika je umetnost pokrenuti ovako male mase 'zvukova i značenja' da sa tolikom unutrašnjom snagom uzburkaju maštu i zatalasaju emocije čitaoca sa razvijenim smislom za poetsku reč“ (idem 29).

U članku „O poetizmima Laze Kostića“ profesor Kovačević bavi se neologizmima ovog srpskog pesnika – čarobnjaka. Poznato je da neologizmi predstavljaju stilsko-jezičku dominantu Kostićevog poetskog jezika. A njihovi se vrednost, lepota i značaj mogu prepoznati tek kada se, kako nas uči autor, kruta normativna stilistika zameni slobodnom lingvističkom stilistikom⁴.

Kovačević razvrstava neologizme Laze Kostića prema dva kriterijuma: a) stepenu strukturne podudarnosti s etimologijskim figurama, b) kriterijumu fonolo-

⁴ Ova promena pristupa u stilistici može se porediti sa revolucijom koju je u lingvistici napravio Čomski kada je, u svojim prvim radovima, poručio da lingvistika ne treba da propisuje jezička pravila već da objasni ljudsku jezičku sposobnost (vidi Ašić 2011).

loškog oneobičajenja. „Nepostojanje lekseme u književnom jeziku za izražavanje određenog značenja gotovo da je Lazu upućivalo na put tvorbe neološkog poetizma. (...) Kostićevi poetizmi su novouspostavljene veze formalno i značenjski poznatih afiksa s takođe poznatom tvorbenom osnovom, da bi se formiralo značenje za koje ne postoji leksičko riješenje na nivou opšte upotrebe leksike: *pogledak, gritzutak, željukati, nadprkositi*. Laza Kostić tvori i složeničke poetizme: gonivek, kosotres, pletisanka“ (idem 52).

Autor navodi da su prema strukturnom kriterijumu Kostićeve novotvorene neologizmi, a prema funkcionalnom kriterijumu – poetizmi. On dalje objašnjava da status neologizma uključuje kategoriju stilematičnosti i odnosi se na specifično jezičko tkanje lekseme, a status poetizma – kategoriju stilogenosti jezičke jedinice i vezuje se za funkcionalnu vrednost date lekseme.

Recimo na kraju ovog odeljka da oba rada potvrđuju ono što Miloš Kovačević eksplicitno imenuje kao pravilo, a svi mi koji uživamo u poeziji osećamo: „Bez savršenih formi nema jezički utemeljenog poetskog značenja, a bez ambigvalnih formi nema ni velike poezije“ (idem 116).

3. ANALIZE SLOBODNOG NEUPRAVNOG GOVORA U ROMANIMA SRPSKIH PISACA

Slobodni indirektni govor je specifična hibridna forma u narativnom postupku. Hibridna, jer u sebi sadrži elemente i direktnog i indirektnog govora – jasna granica među njima se gubi u tananim prelivima naracije. On ne poseduje nijedan osobeni lingvistički marker (oblik karakterističan samo za njega), po kojem bi se sa sigurnošću mogao prepoznati. Stoga definicija slobodnog neupravnog govora mora biti po prirodi negativna i dvostruka. Naime, njega određuju upravo ona svojstva upravnog, odnosno neupravnog govora, koja su u njemu odsutna (vidi: Kovačević 2012; Ašić 2011; Ašić 2012).

Kao što smo već naglasili, u ovom tipu izraza nema eksplicitnih granica između autorskog govora i govora junaka. Prožimanje ta dva tipa govora je potpuno, jer u slobodnom neupravnom govoru „s apstraktno-gramatičke tačke gledišta – govori autor, dok s tačke gledišta stvarnog smisla celog konteksta – govori junak“ (Bahtin 1980: 164). Naime, pripovedač se uživljava u lik junaka zadržavajući svoju gramatičku poziciju, (što je posebno uočljivo po upotrebi ličnih glagolskih formi i zamenice trećeg lica), ne odvajajući se od centralnog toka pripovedanja.

Među našim stilistima i teoretičarima književnosti gotovo da i nema onih koji su se bavili ovom formom i njenom umetničkom vrednošću kod srpskih pisaca. Miloš Kovačević je u tom smislu pionir u otkrivanju vrsta u funkcija slo-

bodnog neupravnog govora u romanima napisanim na srpskom (ili kako se ranije govorilo, srpsko-hrvatskom) jeziku.

U prvom od pet radova koji se bave ovom temom („Jezik i stil Petra Pajića“) autor navodi da je slobodni nepravni govor u pripovetkama ovog pisca i publiciste redak, ali su njegovi primeri vrlo stilogeni. Saznajemo da se, što je svojevrsan kuriozitet, javlja čak i u esejima.

Posebno su zanimljiva Kovačevićeva zapažanja o odlikama slobodnog neupravnog govora u bajkama Tiodora Rosića („Stilsko-jezičke karakteristike bajki *Dolina Jorgovana*“). Autor uočava da slobodni indirektni govor ovde karakteriše prisustvo uvodnog glagola (*verba dicendi*), što nije čest slučaj u umetničkoj prozi. On potom daje i objašnjenje ovog stilskog postupka: „Eksplcitna forma glagola govorenja jasno upućuje na onog kome taj govor pripada, a to je u bajci, gde je govor karika u toku događaja, vrlo bitno“ (Kovačević 2012: 271).

Ipak, postoji u Rosićevim bajkama i slobodni indirektni govor koji se sintaksički modeluje bez uvodnog glagola, a to je onaj koji oslikava unutrašnji govor i tok svesti junaka. Nasuprot tome, govor koji se sintaksički modeluje kao izrečeni govor Rosić uvek realizuje u formi sa ekspliciranim uvodnim glagolom⁵.

U radu koji se bavi Kecmanovićevim romanom *Top je bio vreo* („Jezička slika rata u romanu *Top je bio vreo* Vladimira Kecmanovića“) Miloš Kovačević na poseban način tretira ovaj stilski i naratološki fenomen. Naime, autor objašnjava da, budući da je dečak-narator nemi posmatrač onoga što se njemu i oko njega događa, pojava slobodnog neupravnog govora u ovom romanu predstavlja svojevrsno iznenađenje. Međutim, Kovačević objašnjava da se on javlja samo u prvom delu romana, dok je dečak još u roditeljskom domu, dok nije zanemio i dok se u njegovoj svesti prelamaju glasovi starijih.

Članak „O tipovima tuđeg govora u romanu *Sara* Petra Sarića“ predstavlja pravi mali priručnik (za studente i istraživače) posvećen ovom fenomenu. To je zato što Kovačević u ovom radu prezicno definiše i ilustruje šest tipova oblikovanja govora: *autorski govor*, *indirektni govor*, *direktni dijaloški govor*, *direktni monološki govor*, *nedoslovni direktni govor*, *slobodni nepravni govor*. Sve ove tipove Kovačević ilustruje primerima.

Najzad, u radu „Sintaksično-stilističke osobine slobodnog neupravnog govora u romanima Meše Selimovića i Skendera Kulenovića“ Kovačevićeva lingvističko-književno-filozofska teorija o slobodnom indirektnom govoru dostiže svoj vrhunac. Pokušaću da objasnim ovo moje tvrđenje: autor objašnjava da su

⁵ Zanimljivo je da se istim postupkom služi i francuski nobelovac A. Kami. I kod njega (vidi Ašić 2012) možemo razlikovati dva tipa slobodnog indirektnog govora. Onaj koji predstavlja izrečeni govor (Kami ga često koristi u *Strancu*) i onaj koji predstavlja unutrašnji govor tj. razmišljanja junaka (on je čest u romanu *Kuga*).

oba romana napisana u prvom licu, što omogućava da se slobodni neupravni govor realizuje u svim sintaksičkim formama neupravnog govora.

Takođe, Kovačević pišući o modelima slobodnog indirektnog govora, objašnjava da je najsloženiji onaj koji uključuje naratora kao govornika ili sagovornika govornog događaja koji se izražava odnosno evocira. Naime, tu narator ima dve uloge: ulogu pripovedača i ulogu lika. U okviru toga mogu se izdvojiti tri podmodela: u prvom **ti** iz upravnog govora transformiše se u **ja** u slobodnom neupravnom govoru. U drugom se slobodni indirektni govor ostvaruje u okviru upravnog govora te dolazi do promene govorničkog **ja** u sagovorničko **ti**. U trećem podmodelu prepliću se treće i prvo lice. On se odnosi na slučajeve prepričavanja govornog događaja u kome je narator bio čas govornik, čas sagovornik (Kovačević 2012: 332–333).

Možda je najveći doprinos ovog dragocenog članka u tome što profesor Kovačević u njemu otkriva do sada u literaturi nepominjanu *ti*-formu slobodnog indirektnog govora. On dakle ide korak dalje od autora (poput Banfield 1995) koji su pokazali da slobodni indirektni govor ne mora biti vezan samo za naraciju u trećem licu, već se javlja i u naraciji u prvom licu. *Ti-forma* podrazumeva do sada u literaturi neregistrovani, vrlo specifičan **solilokvijumski govor** (govor koji nije monolog, već je unutrašnji dijalog).

4. ZAKLJUČAK

U ovom malom eseju pokušala sam samo da na trenutak osvetlim blago koje sam otkrila u radovima sakupljenim u knjizi *Lingvostilistika književnog teksta*. A pošto esej pišem povodom jednog jubileja (šezdesetog rođendana prof. dr Miloša Kovačevića), osećam potrebu da nešto kažem ne samo o delu, već i o čoveku.

Retko se u ljudima susretnu istovremeno i snaga i pamet i dobrota i specifična mekota duše, koja je, doduše, poznata samo onima koji profesora bolje i dublje poznaju. Kad se sve te osobine nađu u jednom čoveku koji je pritom rođen u Hercegovini, onda nije nikakvo čudo što iz njegovog pera, dok piše ozbiljne i složene naučne radove, izleti rečenica poput ove: „Nije nam namjera govoriti o bajci uopšte, prije svega zato što bi takva priča ličila na one što im pristaje odlika da počinju od Kulina bana“ (Kovačević 2012: 255).

I mi tada vidimo kako strogi i glasni predavač pred kojim, kad uzme reč na skupovima i sednicama, malo ko ne zadrhti, postaje dobronamerni kazivač.

Profesore Kovačeviću, želim Vam od srca da još mnogo, mnogo godina budete takvi, da nas iznenađujete idejama i oplemenjujete dobrim delima.

LITERATURA

Ašić (2011): T. Ašić, Slobodni indirektni govor i njegovi stilski efekti u prozi A. Kamija i V. Stevanovića, u: M. Kovačević (ur.), *Književni (standardni) jezik i jezik književnosti*, Zbornik radova sa V međunarodnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, Kragujevac: FILUM.

Ašić (2012): T. Ašić, *Nauka o jeziku*, Beograd – Kragujevac: Beobook, FILUM.

Ašić (2012a): T. Ašić, Le discours indirect libre chez Albert Camus: formes et fonctions, *Les etudes francaises aujour d'hui*, Beograd: Filološki fakultet u Beogradu.

Bahtin (1991): M. Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.

Banfield (1995): A. Banfield, *Phrases sans paroles*, Paris: Seuil.

Kovačević (2012): M. Kovačević, *Lingvostilistika književnog teksta*, Beograd: SKZ.